

4. 1972 рік – прийняття Кодексу законів про працю Української РСР, чинного і на сьогоднішній день. Завершення формування інституту розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця за порушення трудової дисципліни в тому вигляді, в якому він існує і на сьогоднішній день.

5. 1986 рік – початок перебудови. Відбулось посилення захищеності прав роботодавців у відносинах з працівниками шляхом збільшення відповідальності працівників за завдання шкоди під час виконання трудових обов'язків та здійснювалась цілеспрямована централізована боротьба із особами, що отримують нетрудові доходи.

6. 1994 рік - ратифікація Конвенції МОП № 158 про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця 1982 року. Таким чином відбулась інтеграція норм європейського законодавства в досліджуваний нами інститут, права роботодавців дещо утиснені, працівник отримує більше захисту у відносин з роботодавцями.

7. 2014 рік – розробка проекту Трудового кодексу України, його реєстрація у Верховній Раді України.

Отже, на підставі даних подій, формуємо основні етапи історичного процесу закріплення права роботодавця на розірвання трудового договору за порушення трудової дисципліни:

1. 1835 – 1918 рр. – початковий етап зародження правового інституту розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за порушення трудової дисципліни;

2. 1918 – 1994 рр. – становлення інституту у тому вигляді та в тих межах, в яких він існує і на сьогоднішній день;

3. 1994 рік – наші дні – сучасний етап функціонування інституту розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за порушення трудової дисципліни. Відбувається поступовий процес адаптації вітчизняних норм до норм європейського законодавства, відбувається підготовка до переходу на наступний етап.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубас Т. В. Історичний генезис звільнення працівників / Т. В. Дубас // Форум права. - 2015. - № 3. - С. 66–70.

2. Іоннікова І. А. Правове регулювання розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця : Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / І. А. Іоннікова; Нац. ун-т внутр. справ. - Х., 2004. - 19 с.

3. Пиж Н. М. Передумови становлення правового регулювання розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за радянських часів / Н. М. Пиж // Право: історія, теорія, практика. - м. Львів. - 14-15 березня 2014 р. – С. 100-102

УДК 347.92/94

Сухан С.С.,

студент 4-го курсу юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІСЦЕ СВІДКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЙОГО ФУНКЦІЙ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті описано процесуальну характеристику свідка, порядок його залучення до судового процесу, давання показань та особливості реалізації цих процедур через положення українського законодавства. Визначена роль свідка як суб'єкта цивільного процесу. Проаналізовано законодавчі норми, що регулюють коло процесуальних дій пов'язаних з особою свідка з урахуванням теорії права та з точки зору судової практики. Зроблено висновок, що розвиток інституту свідків повинен відбуватися з урахуванням поєднанні досвіду національної судової практики та досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: свідок, показання свідка, доказування, цивільний процес.

The article describes procedural characteristics of witness, the procedure for his involvement in trial, testimony and special features of implementation of these procedures through the provisions of Ukrainian legislation. The legislative norms governing the range of procedural actions related to a witness on the basis of the theory of law and from the point of view of judicial practice are analyzed. It is concluded that the development of the institution of witnesses should take into account the combination of the experience of national judicial practice and the experience of foreign countries.

Key words: witness, testimony, proving, civil process.

Вступ. В сьогоднішніх умовах розвитку процесуального законодавства у цивільному процесі України важливе значення відіграють письмові докази, що підтверджують безпосередній факт настання або відсутності юридичних фактів, однак судова практика часто недооцінює участь свідка у судовому процесі, що може відігравати важливу роль у повноті розгляду справи. У судовій практиці зарубіжних країн усні показання відіграють важливу, а в англо-саксонській правовій системі такі покази мають першочергову роль як засіб доказування, оскільки таким чином суди конкретизують обставини однієї ситуації задля об'єктивного вирішення справи безпосередньо через дії суду, а не виключно через приписи закону. Враховуючи важливість оцінки показів свідка у судовому процесі, ми наголошуємо на актуальності та доцільності дослідження процесуальної характеристики свідка, його ролі у цивільному процесі, а також вважаємо за необхідне розкрити механізм його залучення до судового процесу, давання показань та особливості реалізації цих процедур через положення українського законодавства.

Дослідженню особливостей участі свідків та ролі їх показань як способу доказування у цивільному були присвячені праці таких відомих науковців як В. Д. Андрійцьо, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. О. Грабовська, І. Є. Енгельман, В. В. Молчанов, Н. А. Новікова, Д. Г. Нохрін, І. В. Решетнікова, Т. В. Сахнова, В. І. Тертишніков, М. К. Треушніков, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, М. Й. Штефан та інші.

Постановка завдання. У представленій статті досліджується процесуально-правова роль свідка під час розгляду справи по суті у порядку визначеному чинним Цивільним процесуальним кодексом України у редакції 2017 року.

Мета статті полягає в узагальненні знання про свідків та їхню роль для цивільного процесу через призму сучасного законодавства.

Результати дослідження. Серед суб'єктів цивільного процесу свідок належить до категорії інших учасників справи, функцію якого можна назвати допоміжною, оскільки її суть розкривається через сприяння суду у розгляді справи. Між такими особами і судом існують взаємні процесуальні правовідносини — наприклад, свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. Якщо викликаний свідок не з'явиться в судове засідання з причин, визнаних судом неповажними, його може бути піддано примусовому приводу через органи внутрішніх справ (ст. 147 ЦПК України), про що суддя постановляє відповідну ухвалу [1, с. 56; 2].

Втім свідок носить особливий характер серед інших учасників цивільного процесу, оскільки на відміну від експерта, спеціаліста, перекладача, експерта з питань права, свідок прямо або опосередковано може бути знайомий з однією, двома або з усіма сторонами справи, в той час як, наприклад, експерт обирається з акцентом на те, що він не знайомий зі сторонами і не мав упередженне ставлення до них, тому що з таких обставин може бути заявлений відвід експерта (ст. 38 ЦПК України) [2].

Перед тим, як описати сучасний процесуально-правовий статус свідка, необхідно зазначити його поняття та ознаки. Свідок — це будь-яка особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ст. 69 ЦПК України). Разом з тим, деякі науковці формують поняття свідка через його ознаки — так, Н. А. Новікова вважає, що «свідок — це юридично незацікавлена фізична особа, яка правильно (безпосередньо чи опосередковано) сприймала інформацію у справі, в яку залучена на підставі ухвали суду, та має здатність про неї висловлюватись» [3, с. 48]. Звідси можна виокремити такі ознаки свідка як учасника цивільного процесу, як: 1) відсутність юридичної зацікавленості у вирішенні справи; 2) індивідуалізація особи свідка; 3) стабільний фізичний та психологічний розвиток особи свідка; 4) адекватне сприйняття інформації; 5) процесуальне посвідчення статусу свідка внаслідок ухвали суду.

Окремо необхідно наголосити, що формулювання поняття свідок через його опосередковане сприйняття інформації є застарілим. Раніше науковцями критикувалось подібне

формулювання, зокрема О. О. Грабовська підкреслила, що особі, яка є свідком, можуть бути відомі обставини, які відомі йому з інших джерел, а сам він безпосереднім свідком подій не був [2, с. 334]. У новій редакції ЦПК України від 2017 року недолік був виправлений у статті 90 [2], де зазначається про обов'язок назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини у справі, з чого випливає необхідність залучення інших осіб як свідків, якщо показання свідка відсилають до інших, незалучених до судового процесу осіб, про що йдеться мова у другій частині цієї ж статті.

Необхідність адекватного сприйняття інформації, разом зі стабільним фізичним та психологічним розвитком свідка відіграє здебільшого процесуальний характер, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 70 ЦПК України, недієздатні фізичні особи не можуть бути допитані як свідки у судовому процесі. З іншого боку, наявність свідка, хоч і недієздатного, повинно враховуватись судом і записуватись у матеріалах справи. Між тим, обмеження, зазначені у пунктах 2-5 цієї ж статті, стосуються безпосередньо відомостей та обставин, що стосуються справи, а не особи свідка, через що не виникає дискримінації стосовно участі у судовому процесі осіб спеціальної категорії — священнослужителів, суддів та інших осіб, передбачених законом [2].

Науковці І. Є. Енгельман і В. В. Молчанов вважають, що не повинно існувати будь-яких цензових вимог щодо особи свідка — ні вікових, ні психофізіологічних, оскільки всі показання повинні бути враховані судом, а вже при оцінюванні цих показань суд повинен враховувати їхні фізичні та психологічні ознаки [5, с. 302-303; 6, с. 226]. З нашої точки зору, необхідно відмітити, що на поточному етапі подібні зміни не передбачаються, але думка законодавця може змінитись, якщо тенденції щодо забезпечення повноти дослідження справи візьмуть гору над обмеженнями стосовно учасників справи.

В англійській юридичній літературі зустрічається таке поняття, як вага доказів. Так, вагою доказів визнається їх переконливість. Існує безліч фактів, здатних впливати на вагу доказів (вік свідка, його безвідповідальна поведінка тощо). Вага доказів може вплинути на допустимість. Наприклад, доказ із дуже малою вагою може бути визнаний недопустимим [7, с. 75].

Що стосується вікових обмежень щодо особи свідка у сучасній редакції ЦПК України немає, однак щодо малолітніх та неповнолітніх осіб передбачається особлива процедура допиту (ст. 232 ЦПК України), відповідно до якої допит проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, за умови, що вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. Також суд не попереджає свідків, які не досягли шістнадцятирічного віку, про відповідальність за відмову від давання показань та за завідомо неправдиві показання, а також не приводить їх до присяги. На час допиту свідка, який не досяг вісімнадцятирічного віку, у виняткових випадках, може бути видалений учасник справи, задля об'єктивного з'ясування обставин справи. Після закінчення допиту свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, за умовчанням, видаляється із зали судового засідання [2].

Натомість стандартний порядок допиту свідків передбачається статтею 230 ЦПК України [2]. Кожний свідок допитується судом окремо, не допускається перебування свідків, які ще не дали показань, в залі судового засідання під час розгляду справи, що забезпечується судовим розпорядником та регулюється статтею 219 цього кодексу про видалення свідків із зали судового засідання [2]. Це робиться для того, щоб свідки не чули пояснень осіб, які беруть участь у справі або показань інших свідків, які допитуються перед ними, аби їхні власні показання були неупередженими, щоб на них не робився сторонній вплив [8, с. 171].

Головуючий суддя у справі повинен встановити особу свідка, його вік, рід занять, місце проживання і стосунки зі сторонами та іншими учасниками справи, роз'яснити його права і з'ясувати наявність у свідка підстав відмови давання показань, у разі чого суд постановляє ухвалу. Після встановлення відсутності перешкод для допиту свідка, головуючий суддя попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань, що підтверджується розпискою, та приводить його до присяги. Текст присяги підписується свідком, разом із розпискою вони приєднуються до справи.

Питання щодо відмови давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів не піддається обговоренню щодо повноти розгляду справи, оскільки ця норма продубльована у статті 63 Конституції України, що є проявом правового інституту імунітету свідка, закріпленого в частині третій статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 19 жовтня 1973 року [9].

Спочатку свідок з ініціативи суду розповідає всі відомі йому обставини, після чого першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка, а потім інші учасники справи по черговості. У судовому засіданні суд може ставити питання свідкові в будь-який час. Головуючий має право за заявою учасників справи знімати питання, поставлені свідку, якщо вони за змістом ображають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду. Обов'язок суду знімати такі питання є необхідним, аби суд не створював процесуальних переваг для однієї сторони справи та не робив перепон для іншої [10, с. 28], в силу дії частини першої статті 89 ЦПК України, за якою суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (в тому числі — показань свідків) [2].

Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи, але суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін. Свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні за його власною заявою, заявою сторін та інших учасників справи або з ініціативи суду. Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях, або як це у практиці називається «перехресний допит».

Свідок, який не може прибути у судове засідання внаслідок хвороби, старості, інвалідності або з інших поважних причин, допитується судом у місці його проживання чи перебування. Подібне положення є відгуком до правила ЦПК УРСР 1963 року, за яким свідки могли допитуватися у місці їх перебування. Науковці неодноразово зауважували та прагнули повернення цієї норми в дію, оскільки редакція ЦПК України від 2004 року її не передбачала [11, с. 229].

Стаття 231 ЦПК України зазначає, що свідок, даючи показання, може користуватися записами лише в тих випадках, якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті. Ці записи подаються судові та учасникам справи і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду [2].

М. Й. Штефан наголошує, що допустимість показань свідків обмежується Цивільним кодексом України для підтвердження певних угод та інших дій, що мають юридичне значення та укладаються, як правило, у письмовій формі, а саме: уступки вимоги і переведення боргу, заміну кредитора або боржника у зобов'язанні, що ґрунтуються на угоді, виконаній у письмовій формі (статті 513, 521), договір ренти (стаття 732) та інші договори, урегульовані статтями 710, 745, 793, 811, 828, 981, 1031 цього кодексу [1, с. 191].

Правове регулювання виклика свідка описано у статті 91 ЦПК України, де передбачається заява одного з учасників справи як першочерговою умовою залучення свідка до судового процесу, у якій зазначаються його облікові дані та адреса, за якою суд повинен відправити повістку [2].

Повсякденним явищем у судовій практиці є неприбуття учасників справи та інших учасників на судове засідання без поважних причин або без повідомлення про причини неявки. З метою забезпечення правосуддя, суд на підставі ухвали застосовує привід належно повідомлених учасників справи до зали суду.

Щодо свідків застосовується спеціальний порядок приводу, які зафіксовані у статті 147 ЦПК України. Особливість проявляється у категорії осіб, які не підтягають примусовому приводу: особи, які не можуть бути допитані як свідки (ст. 70 ЦПК України), а також малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, особи з інвалідністю I і II груп, особи, які доглядають дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю [2].

У справі «У проти Болгарії» (№ 41990/18), яка розглядалась Європейським судом з прав людини, відіграло важливе значення саме показання свідків, які вказали алібі одного з обвинуваченого, що вплинуло на результат розгляду справи. Так, органи прокуратури вирішили призупинити розслідування в 2016 році, а потім знову в 2018 році встановивши, що хоча заяви місс У про зґвалтування були достовірними, було неможливо визначити нападника або встановити з будь-яким рівнем впевненості, що був скоєний злочин. Вони поставили під сумнів, зокрема, ідентифікацію нею пана Х, оскільки в неї були проблеми з зором, і виявили, що, в будь-якому випадку він мав алібі, яке підтвердив його партнер, друг та доглядач за помешканням. Також не було жодних фізичних доказів, які поміщали його на місце зґвалтування. З іншого боку, на спідній білизні заявниці були виявлені сліди ДНК, які належали пану Z, але це не були достатні докази, які могли б вказувати на його причетність, оскільки заявниця не назвала його нападником [12, с. 4].

У національній судовій практиці свідки відіграють важливу роль у багатьох категоріях справ, зокрема, наприклад, у справах, що виникають із відносин спадкування. Так, Івано-

Франківський міський суд Івано-Франківської області у своєму рішенні у справі № 344/7328/19 від 26.02.2020 задовільнив позовні вимоги завдяки показанням свідків, які підтвердили факти та обставини спільного проживання позивача і померлого та опіки над померлим позивачем [13]. Іншими прикладами питомої ваги показань свідків можуть бути спори, що виникають із договорів довічного утримання — свідки підтвердили факти, що відповідач не виконав вимоги договору довічного утримання (Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 12.08.2019 у справі № 754/16019/18) [14], або спори про право власності та інші речові права — свідки підтвердили спільне проживання осіб сім'єю без реєстрації шлюбу, що вплинуло на визнання частки у спільному майні (Рішення Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 02.09.2019 у справі № 359/4566/18) [15].

Наостанок потрібно зауважити, що в залежності від напрямку розвитку законодавства України, інститут свідків може залишитись у такому стані, в якому він зараз є, або запозичити практику застосування цього інституту від інших країн та розвинути його для забезпечення стабільного функціонування судової системи України. З одного боку, переносити комплексно судову практику європейських країн не є необхідним, тому що за роки незалежності України наші суди виробили та закріпили власну судову практику, яка діє в природних умовах власного законодавства та вже сприймається українськими правниками. З іншого боку, потрібно усувати недоліки та прогалини у нормах, які неповністю або неправильно регулюють цивільно-процесуальні відносини, що робить перешкоду для якісного та повноцінного здійснення правосуддя. Не можна сказати що ідеальні засади об'єктивного, правильного та справедливого суду вже в Україні сформовані, їх треба прагнути закріпити, в тому числі з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Штефан М. Й. «Цивільне процесуальне право України: Академічний курс» Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV від 18.03.2004 (ВВР, 2004, № 40-41, 42, ст. 492), в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 (ВВР, 2017, № 48, ст. 436).
3. Новікова Н. А. «Поняття та ознаки свідка в цивільному процесі» — Право і суспільство, 2016, № 6. С. 41-48.
4. Грабовська О. О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 504 с.
5. Энгельманъ И. Е. Курсъ русскаго гражданскаго судопроизводства» Юрьев: тип. К. Маттисена, 1912. 632 с.
6. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: учебное пособие. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2012. 360 с.
7. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. Екатеринбург: УрГЮА, 1997. 240 с.
8. Нохрин Д. Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве: монография. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 256 с.
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73).
10. Новікова Н. А. Загальні правила кінцевого дослідження показань свідків у цивільному процесі: Сучасні тенденції в юридичній науці України. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 29-30 червня 2017 року). С. 26-30.
11. Тertiшников В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. 608 с.
12. European Court of Human Rights «Judgments and decisions of 20.02.2020» Press release issued by the Registrar of the Court: № 069 (2020), 20.02.2020. 6 p.
13. Рішення Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 26.02.2020 у справі № 344/7328/19. Єдиний державний реєстр судових рішень URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87963651#>
14. Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 12.09.2019 у справі № 754/16019/18. Єдиний державний реєстр судових рішень URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84112570>

15. Рішення Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 02.09.2019 у справі № 359/4566/18. Єдиний державний реєстр судових рішень URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84229217>

УДК 342.9

Труба Р.М.,
здобувач Науково-дослідного
інституту публічного права

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

У статті проаналізовано специфіку теоретичних проблем адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань. З'ясовано роль і значення кожної з них. Виведено обґрунтовані пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: *теоретичні проблеми, адміністративно-правове регулювання, Державне бюро розслідувань, адміністративне законодавство.*

In the article the specifics of theoretical problems of administrative and legal regulation of the State Bureau of Investigation is analyzed. The role and significance of each of these are clarified. Reasonable suggestions for their solution are presented.

Keywords: *theoretical problems, administrative and legal regulation, State Bureau of Investigation, administrative legislation.*

Діяльність Державного бюро розслідувань із самого моменту його створення викликала велику кількість суперечок щодо його правового статусу, компетенції, розмежування компетенції із іншими правоохоронними органами та великої кількості інших питань, ряд яких залишається актуальним і донині. Багато праць, присвячених теоретичним проблемам адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань було написано на до початку його функціонування, або на установчому етапі його функціонування, тому такі питання переважно розглядалися вітчизняними науковцями фрагментарно, в рамках досліджень більш загальних питань, пов'язаних із введенням в дію Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [1] та діяльністю досліджуваного органу.

За період функціонування Державного бюро розслідувань вітчизняний законодавець вже встиг вирішити ряд проблем. Наприклад, у звіті про роботу Державного бюро розслідувань за 2018 рік зазначалось, що оскільки Верховна Рада України не ухвалила зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та не внесла посаду оперуповноваженого до переліку посад Державного бюро розслідувань, конкурс на ці посади не може бути оголошений, і відповідно оперативні працівники не можуть бути призначені. У результаті цього, у Державному бюро розслідувань було створено оперативні підрозділи, в яких були керівники, але не було працівників [2, с. 38]. Проте, вищенаведена проблема була вирішена шляхом внесення змін до статті 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-ХІІ [3]. Все вищенаведене свідчить про те, що робота законодавця щодо вирішення проблем адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань ведеться постійно, і зі своєї сторони відзначимо, що ті проблеми, на які раніше вказували вітчизняні дослідники, поступово вирішуються.

Але разом із тим, на цей момент пройшло вже достатньо багато часу для того, щоб можна було дати відповіді на питання чи є чинне адміністративно-правове регулювання діяльності Державного бюро розслідувань ефективним, та для того, щоб розглядати ті теоретичні проблеми адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань, які проявились у процесі функціонування даного органу. Як продемонструвало наше дослідження, наразі такі проблеми мають місце, хоча законодавцем і ведеться робота по усуненню недоліків. А тому, не зважаючи на те, що питання теоретичних проблем адміністративно-регулювання діяльності Державного бюро розслідувань регулярно підіймаються у науковій літературі, а